عبدالعلي رسولزاده

پښتو (ي ګاني)

له څه مودې را هیسې د پښتو (ی ګانو) په باره کې په مختلفو انټرنیټي پاڼو کې لیکنې کیږي. ځینې دغه لیکنې زهرجنې بولې، ځینې یې بې ګټې او ځینې یې ګټورې بولې. زما نظر دا دئ، هر څومره چې ډیرې لیکنې او خبرې پر و سي یو وخت نه یو وخت به یې نتیجه را منځته سي. د یوې خوا کېدای سي چې هغه خلک چې د مخه تر دې یې په دغه خبره کې ری نه واهه نن به یو څه متوجه سي او د بلې خوا به لږ تر لږه د لوېدیځې او ختیځې لهجې تر منځ د (ي ګانو) د کارولو د اختلاف ټکي خلکو ته ښکاره سي. که څه هم د دغو دوو لهجو تر منځ په دې برخه کې ډېر زیات اختلاف شتون نه لري، یوازنی اختلاف په ځینې ځایو کې د لنډې یا معروفې (ي) او اوږدې یا مجهولې (ې) کارول دي. د دې خبرې یو څو مثالونه لکه په دغه لاندې کلمو کې:

لوېدیځه لهجه	ختیځه لهجه
په ښوونځي کي	په ښوونځي کې
تا چي کتاب و لووست	تا چې کتاب و لووست
په کور کي	په ښوونځي کې
ښځي ته کتاب ور کړه!	ښځې ته کتاب ور کړه!

زه فکر نه کوم چې دا به دومره اختلاف وي چې سړی په لیکنه کې د (ی ګانو) تر مراعتولو بیخي تېر سي. په دري (فارسي) ژبه کې مثینه یا نرمه (ی)، معروفه یا لنډه (ي) او مجهوله یا اوږده (ې) سته خو کوم سمبولونه چا نه دي ور ته جوړ کړي. د دې خبرې یو ښه مثال د (شیر یعني شیدې او شېر یعني زمری) کلمې دي چې دواړه په شیر لیکل کیږي. په هر حال پښتنو د پنځو (ی) ګانو لپاره سمبولونه جوړ کړي دي نو ښه به دا وي چې مراعات یې کړو.

په پښتو کې د پنځو (ی ګانو) معرفي د ډېره وخته را پیل سوې ده. زموږ او ستاسې په یاد دي چې په ښوونځیو کې د پښتو ګرامر په کتاب یا کتابو کې د پنځو (ی ګانو) نومونه سره د مثالو را غلي ول. د بده مرغه په هغو کتابو کې چې سړې کتلي وای نو د (ی ګانو) د کارولو څرک نه لیدل کېدئ. په زړه پورې خبره لا دا وه چې بیا نو د دغو (ی ګانو) په کارولو او مراعتولو پسې نه ښوونکو او نه زدکوونکو سر ګرځاوه. د دې کار معنا دا وه چې ګواکې په ښوونځي کې پښتو (ی

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګاني) چا نه زده کولې او شاید ډېر لږ به د چا زده وي. دلایل یې سړی فکر کولای سي، خو چي خبره مو اوږده نه سي دلته به یې پرېږدو.

څه شی وو چي زه یې دې ته اړ کړم څو د پښتو ژبي (ی ګانو) ته په خپل تدریس کي ټینګه پاملرنه و کړم؟ په سویډن کي مي په یوه ټولګی کي د دوو زدکوونکو تر منځ د لړګی (مفرد) او لړګي (جمع) پر سر خبره را منځته سوه، ځکه هلته د کتاب پر پاڼه د لرګیو رسم وو او په جمله کي لرګی (مفرد) لیکلی وو. خبره دا وه چي دا نو باید لرګي و وایو ځکه هلته ډېر لرګي پراته ول. زه نا چاره سوم چي په دا بله ورځ د پښتو (ی ګانو) په اړه زدکوونکو ته شرح ور کړم. کور چي مي د پښتو ګرامر کتاب و کوت په دا بله ورځ مي په تدریس کي د پښتو (ی ګانو) ته هم ځای ور کړ. د (ی ګانو) د تدریس په وخت کي مي د ختیځي او لوېدیځي لهجې تر منځ د لنډي (ي) او اوږدې (ې) کارول د هري لهجې زدکوونکو ته د خپلي لهجې له مخي اجازه ور کړه. دا مي لا هم ور ته و ویل که یو هغې بلي لهجې ته ور اووښتی وو معنا یې دا ده چي ګواکي تېر وتلی دئ. په نورو (ی، ې، ئ) ګانو کي بیا چنداني ستونزه نه وه. په دې کار مشکل تر ډېره ځایه حل سو او لږ تر لږه زدکوونکو ته د (ی ګانو) په اړه یوه مفکوره پیدا سوه.

پښتو (ی ګانو) ته مي په یوه وړوکي ګرامر کي ځای ور کړ. تر دې وروسته د لیکوالانو سره د (ی ګانو) د کارولو کي مینه پیدا سوه او کله کله به یې د نړۍ د نورو هیوادو څخه زما څخه مشوره غوښته. دلته غواړم هغه څه چي ما د (ی ګانو) په اړه را ټول کړي دي و یې لیکم.

د مخه تر دې چي د (ی ګانو) په باره کي څه و لیکل سي لومړی به د پښتو ژبي الفبې او په هغې کي (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندوی) توري را په ګوته کړم ځکه چي (ی ګاني) هم په ځینو ځایو کي واول وي.

دلته لاندي د الفبې هغه توري لیکل سوي دي چي له لاري یې د پښتو ژبي کلمې او هغه کلمې چي د فارسي او عربي ژبي څخه را پور سوي دي لیکل کیږي:

ا ب پ ت ټ ث ج چ ځ څ ح خ د ډ ذ ر ړ ز ږ ژ س ش ښ ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ګ ل م ن ڼ و (هـ ه ـه) ی.

د الفبې توري په دوه ډوله معرفي کیږي، چي یو د هر توري نوم دئ لکه: (الف)، (بې)، (پې)، (تې...). بل یې د هر توري ږغ دئ لکه: (ا)، (ب)، (پ) ... دلته باید و وایم چي ږغونه په لیکلو نه سو ښودلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنۍ الفبې په تورو کي (ا، و ، ی) (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) توري دي. د الفبې تر دغو (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندویو) تورو د باندي یو شمېر نور (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) سته چي په خپله توري نه دي بلکي نښي دي، خو د ږغ لرونکو تورو کار ور کوي. هغه نښي (زور- دَ ، زیر- دِ، پیښ -دُ او زورکی چي کومه نښه ور ته نه سته) دي. ځیني خلک دغه ږغ لرونکي نښي د حرکاتو په نامه بولي. دغو نښو (زور، زیر، پیښ او زورکي) نه یوازي د پښتو ژبې د کلمو په تلفظ کي ګډوډي را وستلې ده بلکي په فارسي کي یې هم د تلفظ ستونزي را منځته کړي دي.

د واولو تورو دنده دا ده چي په کلمه کي سیلاب (هیجا) یا سیلابونه جوړ کي لکه:

د (تاریخ) کلمه دوه سیلابه ده. (تا) یو سیلاب او (ریخ) بل سیلاب دئ چي لومړی سیلاب (ا) او دوهم سیلاب (ي) جوړ کړی دئ. د کور کلمه د یـوه سیلاب څخه جوړه ده چي هغه مجهول یا اوږد (و) جوړ کړی دئ.

بل دا چي (ا ، و ، ی) په ځینو ځایو کي واول او په ځینو ځایو کي کانسونانت یا بې ږغه توري دي. د پخواني تعریف له مخي که د دغو دریېو تورو د جملې څخه یو توری په کلمه کي سیلاب یا هیجا جوړه کړي نو دغه توری په خپله واول دئ. که د دغو درو تورو څخه یو د بل ږغ لرونکي توري یا ږغ لرونکي نښي له لاري په حرکت را سي نو دی کونسونانت یا بې ږغه توری دئ. اوس هغه درې ږغ لرونکي توري هر یو په ځانګړې توګه را اخلو:

۱ـ (الف)

(ا) چي د پښتو الفبې لومړی توری دئ، په عربي او فارسي کي ور ته همزه هم ویل کیږي. دغه توری که د کلمې په پیل کي را سي د ساکن یا بې ږغه توري په شان باید د یوه ږغ لرونکي توري له لاري په حرکت را سي لکه:

انار د انار په کلمه کي (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انګور د انګور په کلمه کي هم (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انځر د انځر په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
انخۍ د انخۍ یا انسۍ په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
اور د اور په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
اوږه د اوږه په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
ایرې په ایرې کي (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایشول په ایشول (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

کله چي اړتیا پیدا سي چي (ا) د یوه بل (الف) په واسطه په حرکت را سي پدې حالت کي بیا د الف پر سر مد (~) لیکي لکه:
آس
آرام
آر

کله چي (الف) د پښتو کلمې په منځ یا پای کي را سي په هغه وخت کي د واول کار ور کوي. دا په دې معنا چي یوه بل توري ته حرکت ور کوی لکه:
ښکار، مار، لار، ځای، ملا، ماما، بابا او نور.

یوه ټکي ته باید اشاره و سي چي په پښتو ژبه کي د کلمې په سر کي ساکن توري را تلای سي ببله دې چي د یوه واول له لاري حرکت و کړي لکه: (ښکار) چي (ښ) یې ساکن او (ک) یې په الف ولاړ سوی دئ.

۲ـ (و)

(و) هم د پښتو ژبې د تورو څخه یو توری دئ او په پښتو کي (و) دوه ډوله دئ لکه:

- لنډ یا معروف (و) لکه: کډو، یابو، جارو او نور.
- اوږد یا مجهول (و) لکه: لکه بیزو، ښارو، نازو او نور.

(و) په ځینو ځایو کي بې ږغه او په ځینو ځایو کي ږغ لرونکی توری دئ چي دلته لاندي به یې و ګورو:

دلته لاندي چي د کلمې په سر کي (و) را غلی دئ بې ږغه توری دئ ځکه چي یا ساکن او یا د یوه بل واول توري یا نښې له لاري په حرکت را غلی دئ لکه:

واوره دلته لومړی (و) په الف ولاړ سوی دئ او دوهم (و) ساکن دئ، دواړه بې ږغه توري دي.
وانجه دلته هم (و) په الف ولاړ سوی دئ.
وور دلته لومړی (و) په دوهم (و) په حرکت را غلی دئ.
ویر دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
وینه دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
ورکه (د لاسه ور کړه سوی). دلته (و) ساکن دئ، خو (ر) زورکی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وربره   دلته(و) ساکن دئ .

ور که (ډوډۍ ور که !) دلته(و) زور لري .

تړاو   دلته(و) د کلمې په پای کې ساکن او بې ږغه توری دئ .

۳ـ (ي)

په پښتو کې(ی ګانې) کله څلور او کله پنځه او یا زیاتې معرفي سوي دي . زما په نظر که يې تر شمېر را تېر سو مهم يې تلفظ دئ . ما هم د پخوا په شان د پنځو (ی ګانو) په اړه معلومات را ټول کړي دي او دلته يې را وړم ، هغه پنځه(ی ګانې) لکه:

1. ملینه یا نرمه(ی)
2. معروفه یا لنډه(ي)
3. مجهوله یا اوږده(ې)
4. ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه(ۍ)
5. ثقیله فعلي یا درنده فعلي(ئ)

1.ملینه یا نرمه (ی) : لکه سړی ، غمی ، لرګی ، سپی ، ځای ، خوی ، لوی، بوی ، دی ، غتی او نور .

ملینه (ی) د مذکر(نرینه) اسمونو او صفتونو په پای کې راځي .

د کومې کلمې په پای کې چې ملینه(ی) را غلې وي تر مخه توری يې زور لري یا به د (ی) تر مخه توری(الف) او یا معروف(و) وي . هیڅ وخت په تلفظ کې تر ملینې(ی) د مخه توری زېر او یا زورکی نه لري . دلته لاندې به يې و ګورو :

د (سړی) په کلمه کې (ړ) زور لري .

د (لرګی) په کلمه کې(ر) زور لري .

د (ځای) په کلمه کې تر نرمې(ی) د مخه(الف) را غلی دئ .

د (زوی) په کلمه کې تر نرمې(ی) د مخه(و) را غلی دئ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملیني (ی) ځیني خواص:

۱- ملینه یا نرمه (ی) د یو شمېر نرینه (مذکر) اسمونو او صفتونو د مفرد حالت په پای کي راځي، مهم خاصیت یې دا دئ چي تر مخه توری یې (زور) لري لکه:

سړی
سپی
غمی
لړګی ....

۲- کوم اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) را غلې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي یعني د جمع په وخت کي یې ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
لړګی	لړګي
زمری	زمري
ټوخی	ټوخي

۳- ملینه (ی) د کلمې په سر کي نه را ځي او که د کلمې په منځ کي راسي په معروفه (ي) لیکل کیږي او تلفظ یې په معروفه (ي) اوړي، مګر په ډېرو لږو ځایو کي یې ځیني خلک تلفظ په ملینه (ی) کوي یعني تر مخه توری یې په زور تلفظ کوي لکه:

د (ګړندی + توب) څخه (ګړندیتوب)
د (سپی + تانه) څخه (سپیتانه)
سړی + توب څخه سړیتوب
غړی + توب څخه غړیتوب

د (دی) فعل په لوېدیځه لهجه کي په ثقیله فعلي (ئ) او د ختیځي لهجي په ځینو سیمو کي په (دی)، په ځینو سیمو کي په (دې) او په ځینو کي په (ده) تلفظ کیږي. په دې ځای کي خبره دا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (دی) د واحد غایب ضمیر دئ لکه پـه انګلیسي کي (He) او (ده) د واحد مونث لپاره فعل او په ځینو ماضي جملو کي د واحد مذکر لپاره ضمیر دئ لکه: ده موږ ته و ویل.

۴ـ د ملیني (ی) یو بل خاصیت دا دئ چي هغه اسمونه چي دغه (ی) یې په پای کي را غلي وي په ځینو ماضي زمانو کي یې دغه نرمه (ی) په معروفه یا لنډه (ي) اوړي لکه:

د جمع په حالت کي	د مفرد په حالت کي
سړي کابل ته ولاړل.	سړی کابل ته ولاړ.
سړیو موږ ته و ویل.	سړي موږ ته و ویل.
سپي بام ته و ختل.	سپی بام ته و خوت.
سپو (۱) موږ ته و غپل.	سپي موږ ته و غپل.
لرګي مات سول.	لرګی مات سو.
لرګیو چینجي در لودل.	لرګي چینجي درلود.

(۱) دلته باید سپیو را غلی وای، خو دا چي د سپي مونث سپۍ ده او د سپۍ په پای کي (ی) را غلي ده او هغه د اضافت په حالت کي په (د سپیو) اوړي، ځکه نو د دي لپاره چي د نرو سپیو او د ښځو سپیو تر منځ توپیر و سي، د (نرو سپیو) معروفه (ي) له منځه ځي او په سپو اوړي. یو ښه مثال یې په دغه متل کي چي وایي (د سپو سلا فقیر ته یوه ده) را غلئ دئ.

که څه هم د (سړی) جمع سړي
د (سپی) جمع (سپي) او
د (لرګی) جمع (لرګي) دي

خو په

سړي موږ ته و ویل.
سپي موږ ته و غپل.
لرګي چینجي درلود. کي

د سره رنګ اسمونه جمع نه دي، خو د ژبي د قواعدو له مخي د جمع په شکل یعني په معروفه یا لنډه (ي) اووښتي دي.

۵ ـ بل دا: هغه اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) راغلي وي په اضافي حالت کي یعني کله چي یې تر مخه (د) راسي نرمه (ی) یې په لنډه (ي) اوړي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سړي شمله اوږده ده .

د سپي سترګه ړنده ده .

په پورتنيو دواړو جملو کې د (سړي) او (سپي) کلمې د مفرد په حالت کې را غلي دي .

که چيري يو څوک و وايي (د سپی سترګه ړنده ده) . يعني په تېره جمله کې د (سپي) پر ځای (سپی) و وايي دا نو آ د خلکو په اصطلاح نر پښتو ده .

۶ ـ د ملینی (ی) بل خاصيت دا دئ چي : هغه مذکر (نرینه) اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلي وي د ندا (!) يا ور ږغ کولو په وخت کي تر (ی) وروسته (ه ، ـه) ور لوېږي لکه :

سړی	سړيه !
سپی	سپيه !

دلته موږ وينو چي د ندا په وخت کي د سړی او سپی په کلمو کي ملينه (ی) په معروفه (ي) واوښته نو تلفظ يې هم بايد په معروفه (ي) و سي . په ختيځه لهجه کي يې تلفظ زياتره په معروفه (ي) کيږي يعني د سړی په کلمه کي د (ړ) زور په زبر اړوي خو په لوېديځه لهجه کي يې په ملينه (ی) تلفظ کوي او د (ړ) زور ته تغيير نه ور کوي .

۷ ـ د ځينو نسبتي صفتو په صورت کي د مذکر مفرد اسم په پای کي ملينه (ی) ور لوېږي او د مذکر مفرد اسم لپاره نسبتي صفت ځني جوړيږي لکه :

هرات	هراتی
کابل	کابلی
کندهار	کندهاری
مزار	مزاری

که اسم مونث وي نسبتي صفت يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه :

فراه	فراهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

2.معروفه یا لنډه (ي) : لکه پشي، نالي ، کالي ، پاکي ، دي ، خوري ، لیندی ، مینځل، اخیستل او داسي نور . معروفه (ي) د کلمې په سر، منځ او پای کي را ځي .
په پښتو کلمو کي معروفه (ي) د کلمې په پای کي تر (الف) وروسته نه را ځي .

د معروفي یا لنډي (ي) د مخه توری تل زېر لري . لکه په لاندي کلمو کي :

د (پشي) په کلمه کي (ش) زېر لري .
د (نالي) په کلمه کي (ل) زېر لري .
د (کالي) په کلمه کي (ل) زېر لري .
د (پاکي) په کلمه کي (ک) زېر لري .

کله چي معروفه (ي) د کلمې په سر کي را سي د (نیمه واول یا کونسونانت) په شان کار ور کوي .
دا په دې معنا چي دغه (ي) پخپله یوه بل واول ته اړتیا لري چي دې ته حرکت ور کي لکه :

په (يَو) کي (يَ) زور لري ، چي دغه زور پخپله واول دئ او تر (ي) وروسته چي (و) را غلئ دئ هغه ساکن دئ .

په (بیا) کي (بِ) زېر لري او (یـ) په (ا) ولاړه سوې ده .

د معروفي یا لنډي (ي) ځیني خواص :

۱ـ کوم نرینه اسمونه چي ملینه (ی) یې په پای کـي را غلـې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي لکه :

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
کالی	کالي
لرګی	لرګي

۲ـ هغه مونث مفرد نومونه چي په پای کي یې معروفه (ي) را غلې وي جمع یې درنده ښځینه (ۍ) جوړېږي لکه :

زاري	زارۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نالي نالۍ
ښادي ښادۍ
خواري خوارۍ
وراني ورانۍ

۳ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کې چې و ویل سوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کې په داسي حال کې چې اسم جمع نه وي معروفه (ي) را ځي لکه:

د سړي ډوډۍ یې راوړه.
د سپي لکۍ یې ور لنډه کړه.

۴ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کې چې و ویل شوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلې وي د ماضي په ځینو جملو کې په داسي حال کې چې اسم جمع نه وي ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

سړي موږ ته و ویل.
سپي خلکو ته و غپل.

خو په بل ځای کې بیا که څه هم جمله ماضي ده مګر ملینه (ی) په معروفه (ي) نه اوړي لکه:

سړی کابل ته ولاړ.
سپی و تښتېد.

۵ـ کله چې (سړی، سپی، کالی، لرګی...) د مفرد په حالت کې په حال زمانه کې را غلي وي نو په دغه ځای کې پر خپل حالت راځي لکه:

سپی په کوڅه کې ځغلي.
سړی کور ته ځي.

و ګوره سړی تر لاندي واچوه کالی!

لرګی ماتیږي.

کله چې نوموړي اسمونه د جمع په حالت کې په حال زمانه کې راځي، ملینه (ی) یې په معروفه (ي) اوړي او فعل یې پر هغه خپل حال پاته کیږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپي ځغلي.
سړي کور ته ځي.
لرګي ماتيږي.

۶ ـ د معروفي (ي) يو بل خاصيت دا دئ چي که د کومي کلمي په پاى کي د ښځينه اسمونو ثقيله (ۍ) را غلي وي او و غواړو چي د يو بل نوم سره يې يو ځاى کړو دا چي ثقيله (ۍ) د کلمي په منځ کي نه راځي نو يې ثقيله (ۍ) په لنډه (ي) اوړي لکه:

الف:

په اضافي حالت کي د جمع په وخت کي

هيلۍ د هيليو ښکي
ګاډۍ د ګاډيو آسونه (اسونه)
لنګۍ د لنګيو شملي
غالۍ د غاليو رنګونه

ب:

که و غواړو چي (نرۍ + وال) ګډ و ليکو نو بيا (نريوال) ور څخه جوړيږي. ځيني خلک (نړيوال) په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځيني خلک يې په ثقيله لکۍ داره (ۍ) تلفظ کوي که څه هم پـه معروفه (ي) ليکل سوى دى.

3. مجهوله يا اوږده (ې): لکه ادې، شيدې، مستې، ډېر، مېز او نور. مجهوله (ې) د کلمې په سر کي نه را ځي، خو د کلمې په منځ او پاى کي را ځي. دا (ې) د پښتو کلمو په پاى کي تر ږغ لرونکي (الف) وروسته ښېله (اې، وروره!) بل ځاى نه را ځي. دا په دې معنا چي که (ا) د خپل تر مخني توري لپاره واول را غلى وي نو وروسته يې (ې) نه را ځي، خو که (ا) د کونسونانت په شان را غلى وي تر هغه وروسته (ې) را ځي لکه په (اې) کي چي الف زبر لري.

تولي هغه پښتو کلمې چي په پاى يا منځ کي يې مجهوله (ې) را غلې وي تـر مجهولي (ې) د مخه توري يې زبر لري (زير يې ډېر زيات د لاندي خوا ته کش سوى وي) لکه په لاندي کليمو کي:

د (ادې) په کلمه کي (د) زبر لري.
د (شيدې) په کلمه کي هم (د) زبر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (مستې) په کلمه کې (ت) زبر لري.

د (ډېر) په کلمه کې (ډ) زبر لري. د (ډېر) کلمه سربېره پر دې چې تر (ډ) وروسته د اوږدې (ې) ږغ اوربدل کيږي بيا يې هم زياتره ليکونکي په معروفه (ي) (ډير) ليکي.

د مجهولې يا اوږدې (ې) ځيني خواص:

مجهوله (ې) چې کله د يو شمېر مونثو يا ښځينوو اسمونو د جمع په حال کې د اسمونو په پای کې را ځي په دغو لاندې ډولو وي لکه:

۱ـ هغه ښځينه اسمونه چې:

- په پای کې يې (ه ، ـه) را غلې وي.
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري.
- د کلمې پر وروستۍ برخه يې خج را غلی وي.

دغه اسمونه ښځينه اسمونه دي او جمعې يې په مجهوله يا اوږده (ې) جوړيږي لکه:

مفرد	جمع
ګېډوه	ګېډوې
سرېمه	سرېمې
پايڅه	پايڅې
کاسه	کاسې
کوزه	کوزې
اجاره	اجارې
کنډواله	کنډوالې

د دغو اسمو سره چې کوم صفتونه را ځي هغه دوه ډوله دي لکه:

❖ هغه صفتونه چې تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي دغه لاندې درې خاصيته و لري:

- په پای کې يې (ه ، ـه) راغلې وي.
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج را غلئ وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسم د جمعي په صورت کي يې په پاى کي مجهوله يا اوږده (ې) را ځي لکه:

مفرد	جمع
ويدَه (د مونث صفت) وزه	ويدې وزې
کږه خاده	کږې خادې
درنه پېنه	درنې پېنې
زړه تېشه	زړې تېشې
سره ګډوه	سرې ګډوې
شَمه خره	شمې خرې
کڼه وزه	کڼې وزې
زړه لهجه	زړې لهجې

❖ بل هغه ډول صفتونه دي چي تر دغو ښځينو اسمو د مخه راځي چي:

- په پاى کي يې (ه، ـه) راغلي وي
- تر (ه، ـه) د مخه توری يې زورکی و لري
- د کلمي پر وروستی برخه يې خج نه وي را غلئ

د خپل اړونده اسم د جمع په صورت کي يې په پاى کي معروفه يا لنډه (ي) را ځي لکه:

پنډه (صفت دئ د مونث لپاره)	پنډي رمي، پنډي پېنې
منډه (صفت دئ د مونث لپاره)	منډي خولي
لنګه (صفت دئ د مونث لپاره)	لنګي وزي
تشه (صفت دئ د مونث لپاره)	تشي ګډوي
لوخه (صفت دئ د مونث لپاره)	لوخي پېنې

۲ـ هغه ښځينه اسمونه چي:

- په پاى کي يې (ه، ـه) را غلي وي.
- د (ه، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستی برخه يې خج نه دئ را غلئ.

جمعي يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد	جمع
ښځه (اسم)	ښځي
ورځه (اسم)	ورځي
کرکه (اسم)	کرکي
مچه (اسم)	مچي

په ختیځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده یا مجهوله (ې) لیکي.

❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځینوو اسمو د مخه راځي او دغه لاندي دري خاصیته و لري:

- په پای کي یې (ه، ـه) را غلي وي.
- د (ه، ـه) تر مخه توری یې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه یې خج نه دی را غلئ.

د اسم د جمعي په وخت کي معروفه (ي) اخلي لکه:

پټه مچه	پټي مچي
کونډه ښځه	کونډي ښځي
وراره ښځه	وراري ښځي
کراره خبره	کراري خبري
پنډه ورځه	پنډي ورځي
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي
غونډه (مجلس)	ټولي غونډي
غونډه (صفت دئ د مونث اسمو له پاره)	غونډي خبري (ټولي خبري)

په ختیځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده یا مجهوله (ې) لیکي.

که چیري دغه صفتونه د خپلو مونثو اسمو په جمع، اضافت او یا ځینو ماضي جملو کي راسي (ه، ـه) یې په معروفه یا لنډه (ي) اوړي لکه:

پټه خوله	پټي خولي

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه: ستا د پټي خولي خندا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کونډه ښځه   د کونډې ښځې

د مونث اسم د اضافت په صورت کې لکه: د کونډې ښځې.

یوه خبره چې دلته یې ستونزه را منځته کړې ده هغه دا د ختیځې او لوېدیځې لهجې د معروفې (ي) او مجهولې (ې) کارونه ده. دا کار په نورو ژبو کې هم سته، خو په نورو هیوادو کې لیکنه د یوې معینې فیصلې له مخې کیږي.

دلته غواړم چې د مجهولي (ې) یو مثال چې ځیني خلک یې په خپلو لیکنو کې ډېره کاروي. دغه کار په ځینو ځایو کې د ژبي د ګرامر سره ښکاره مخالفت لري. د دې خبري د تصدیق لپاره مي د جهاني صاحب د (ورکه مېنه) دوه مختلف چاپ سوي کتابونه مخ ته پراته دي. دغه کتاب لومړی په کویټه کي چاپ سوی دئ او د دوهم ځل لپاره په پېښور کي چاپ سوی دئ. دلته لاندي به په دواړو ټوکو کي یو بیت سره و ګورو:

د شعر نوم دئ: زه به شهید یم

د کویټې چاپ:

ګراني یـو ورځ به مي د قبر سر ته ویني ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د پېښور چاپ:

ګرانې یو ورځ بـه مې د قبر سر ته وینې ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د کویټې د چاپ لیکنه سمه او د ښاغلي جهاني صاحب د نورو ټولو لیکنو سره برابره ده. خو د پېښور په چاپ کي څو ځایه مجهوله (ې) بېځایه کارول سوې ده چي دې کار په یوه ځای کي ګرامري غلطي را منځته کړې ده. غلطي دا ده چي:

په لومړي نیم بیتي کي (ګراني یو ورځ به مي د قبر سر تـه ویني ژاړې) د شاعـر مـرام (ویني) یعني د زړه وینې دي خو د دوهم ځل لیکلو په صورت کي چي (ویني) په مجهوله (ې) یعني (وینې) را غلي دي دغه وینې د لیدلو په معنا دي. دغه کار شعر بې مفهومه کوي. په دغه چاپ کي یوازي دغه بیت نه دئ بلکي په ډېرو زیاتو ځایو کي د شاعر د غوښتني په خلاف دغسي لاس وهني سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4.ثقيله تانيثي يا درنده ښځينه (ى) : د مونثو يا ښځينوو نـومونو په پاى کي راځي لکه: ملالۍ ، ګاډۍ ، لنګۍ ، غالۍ ، هګۍ ، پېړۍ او نور.

د دغي (ۍ) خاصيت دا دئ چي معمولا د ښځينوو نومونو په پاى کي را ځي. په کلمه کي تر ثقيلي (ۍ) د مخه تورى تل زورکى لري لکه په دې لاندي اسمو کي:

د (ملالۍ) په کلمه کي (ل) زورکى لري.
د (ګاډۍ) په کلمه کي (ډ) زورکى لري.
د (لنګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکى لري.
د (غالۍ) په کلمه کي (ل) زورکى لري.
د (هګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکى لري.
د (پېړۍ) په کلمه کي (ړ) زورکى لري.

کله چي د ښځينه اسم په ثقيله (ۍ) پوري کومه بله کلمه يا تورى و نښلي، ثقيله (ۍ) خپل شکل بدلوي او په معروفه (ي) ليکل کيږي. مګر ږغ يې پر خپل حالت پاته کيږي يعني تر (ـيـ) د مخه تورى بيا هم زورکي لري لکه:

ټول خلک په ګاډيو کي ولاړل.
ربدي د ټولو لنګيو پيسي ور کړې.
د افغاني غاليو بيه ډېره لوړه تللې ده.
د دغو هګيو پوستکي ډېر کلک دي.
په دې وروستيو پېړيو کي د تخنيک په برخه کي ډېر پر مختګونه سوي دي.
ټول نړيوال د ځينو ناروغيو ښخه ډار لري.

په ګاډيو کي (ډ) ، په لنګيو کي (ګ) ، په غاليو کي (ل) ، په هګيو کي (ګ) ، په پېړيو کي (ړ) او په نړيوال کي (ړ) بيا هم زورکى لري. يعني (ي) بيا هم په (ۍ) تلفظ کيږي.

دلته يوازنۍ کلمه (نړيوال) ده چي ځيني خلک يې په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځيني يې په د ښځينه اسم په ثقيله (ۍ) تلفظ کوي.

د ثقيلي تانيثي يا درندي ښځينه (ۍ) ځيني خواص:

د مونثو اسمو ثقيلي (ۍ) ځيني خواص:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ : هغه اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلې وي مونث يا ښځينه نومونه دي. د دغو لاندي ښځينوو اسمونو جمعي او مفرد دواړه په (ی) را ځي لکه:

مفرد	جمع
يوه هګۍ	څلور هګۍ
يوه ګاډی	پنځه ګاډی
يوه افغانۍ	شپږ افغانۍ
يوه کړۍ	لس کړۍ
يوه ډوډی	درې ډوډی
يوه تنۍ	اته تنۍ

هېر يې بايد نه کړو چي په ژبه کي ځيني استثناوي سته لکه: د نجلۍ جمع نجلۍ نه ده بلکي نجوني دي لکه:

نجلۍ نجوني

په لوېديځه لهجه کي دوې هګۍ، دوې ګاډی ... را ځي، خو په ختيځه لهجه کي د (دوې) پر ځای (دوه) را ځي يعني: دوه هګۍ، دوه ګاډی....

۲ : هغه اسمونه چي ثقيله (ی) يې په پای کي را غلې وي د مفرد په حالت کي، د اضافت يا ملکيت په حالت کي په خپل حالت را ځي لکه:

د هګۍ پوسکۍ ډېر کلک دئ.
د تنۍ غوټه دي خلاصه سوه.
د ګاډی آس سپين دئ.

کله چي دغه اسمونه د اضافت په حالت کي په جمع اړوو ثقيله (ی) يې په معروفه (ي) اوړي او (و) ور سره يو ځای کيږي اما تلفظ يې په ثقيله (ی) کيږي لکه:

د هګيو پوستکي کلک دي.
د تنيو غوټي دي خلاصي سوې.
د ګاډيو آسونه سپين دي.

په ياد يې بايد ولرو چي دلته ځيني استثنايي حالتونه سته لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نجلۍ جمع په نجوني او د جمع د اضافت په وخت کي معروفه (ي) پــه (و) اوړي لکه:

د نجونو ښوونځی.

دلته لاندي به د هغو صفتو یو څو مثالونه را وړو چي د دغو مفرد اسمونو سره را ځي کوم چي په پای کي يې (ی) را غلي وي. دا چي اسمونه مونث دي نو صفتونه يې هم مونث را ځي لکه:

ورسته هګۍ
زړه افغانۍ
ژیړه کړۍ
پخه ډوډۍ
خلاصه تنۍ
سره ګاډۍ

که چيري پورتني اسمونه د جمع په حالت را سي اړونده صفتونه يې ځيني په مجهوله (ې) او ځيني ئي په معروفه (ي) را ځي لکه:

زړه هګۍ	جمع يې (زړې هګۍ)
ژیړه ګاډۍ	جمع يې (ژیړي ګاډۍ)

دلته لاندي به دغه دوه حالتونه و څېړو:

هغه ښځينه مفرد اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلي وي د جمع په وخت کي يې صفتونه دا لاندي دوه حالتونه لري:

- هغه صفتونه چي دغه لاندي خاصيتونه و لري:

- په پای کي يې (ه، ـه) را غلي وي.
- تر (ه، ـه) د مخه توری يې زور و لري
- پر پای ئي خج را غلی وي.

د مونث اسم د جمع په وخت کي يې د صفت د پای (ه، ـه) په مجهوله (ې) اوړي لکه:

مفرد	جمع
ورسته هګۍ	ورستې هګۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زره ګاډۍ	زړې ګاډۍ
پخه ډوډۍ	پخې ډوډۍ
کږه نجلۍ	کږې نجونې

دلته مونثو اسمونو د جمع په وخت کې خپله قاعده و ساتل یعنې نجلۍ په نجونې وا وښتلې نه چې جمع ئې برته په نجلۍ را غلې وای.

❖ هغه صفتونه چې دغه لاندې خاصیتونه و لرې:

- د صفت په پای کې(ه ، ـه) را غلې وې.
- تر(ه ، ـه) د مخه توری زور و لرې.
- د صفت د کلمې په پای کې یې خج نه وې را غلی.

په دغه صورت کې د اسم د جمع په وخت کې د صفت(ه ، ـه) په معروفه(ي) اوړې لکه:

د اسم مفرد	د اسم جمع
ژیړه ګاډۍ	ژیړې ګاډۍ
زرینه لنګۍ	زرینې لنګۍ
خوږمنه ګوته	خوږمنې ګوتې
پلنه غالۍ	پلنې غالۍ

که دغه مونث اسمونه جمع وي، د اضافت په حالت کې یې صفتونه او اسمونه دواړه داسې تغییر کوي لکه:

- د صفت د جمع مجهوله(ې) په(و) اوړي.
- د اسم د جمع ثقیله ښځینه(ۍ) پـه(یـ ، ې) اوړي مګـر تلفظ یې پـه هغه ثقیله(ۍ) کیږي لکه:

ورستې هګۍ	د ورستو هګیو ....
زړې ګاډۍ	د زړو ګاډیو ....
پخې ډوډۍ	د پخو ډوډیو ....

(c) ketabton.com: The Digital Library

يـو اسم چي زمونږ زيـاتره پښتانه ورونـه او خويندي ئې غلط تلفظ کوي هغه (ښوونځی) دئ چي په (ښوونځۍ) يې تلفظ کوي.

دغه کلمه په اصل کي ښوونځای دئ چي په محاوره کي ور نه ښونځی جوړ سوی دئ. ښوونځی نرينه نوم دئ. سړی نه پوهيږي چي دا ولي په ښځينه اسم (ښوونځۍ) اوښتی دئ. دا به ښه وي چي د دغه اسم تلفظ مونږ سم کړو او ښوونځی يې و بولو.

زمونږ ښوونکو هم دغه کمبود درلود هغه دا چي دوی هم په ښوونځي کي دا ډول زده کړې وو ځکه دغه غلطي پر مخ تله. دغه تېر وتنه چا نه وه را په ګوته کړې.

5 ثقيله فعلي (ئ): ځيني بيا دې (ئ) ته امريه (ئ) وايي لکه: و خورئ!، راوړئ! پرې کئ!، و ربېئ! او نور. حال دا چي دا (ئ) د فعل په ځينو نورو حالاتو کي هم راځي لکه: کوم خواړه چي تاسي يې خورئ ګټور نه دي.

د ثقيلي فعلي (ئ) تلفظ په لوېديځه لهجه کي ډېر ښکاره دئ. د مخه تر دې چي په 1316 هـ ش کال کي پښتو ټولنه منځ ته را سي او بيا د پښتو ژبي د (ی) ګانو په اړه فيصلې و کړي د پښتو ژبي يو زيات شمېر د ګرامر کتابـونـه ليکل سوي ول. د هغو د جملې څخه يو هم د محمد اعظم ايازي کتاب دئ. په دغه کتاب کي د پنځو (ی) ګانو مثالونه را وړل سوي دي. د (ئ) مثال يې ښوونکئ را وړی دئ. تر دې وروسته بيا دا خبره منځ ته را ځي چي (ئ) دي يوازي د فعلونو لپاره و کارول سي.

د ثقيلي (ۍ، ئ) دواړه ډولونه د کلمې په سر او منځ کي د بل توري سره نښتي نه را ځي بلکي د کلمې په پای کي د نورو تورو سره يا نښتي او يا يوازي راځي.

ښاغلی دوست محمد دوست پـه خپل کتاب کي (د افغانستان ژبي او تکمونه) د ثقيلي (ۍ) په اړه داسي ليکي:

"د ثقيلي (ۍ) توپير د خوشحال خان په لرغوني قلمي نسخه (۱۰۹۹ هـ ق) کي ليدل کيږي چي کله يې په (هـ+ی) او کله يې په (ئ) ليکلې ده. د پښتو ادبي انجمن په (۱۳۱۱ هـ ش) کي منځ ته راغی او ثقيله (ۍ) يې پـه (ئ) و منله. د ښځينو نـومونـو (ۍ) په دغه شکل بيا وروسته منځ ته را غلې ده."

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالعلي رسول زاده

مالمو سویډن

alirasulzada@hotmail.com

www.pashto.se

2016 د فبروری 27

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library